

УДК [737:336+669.71]:339.9/331.64:(046:32.019.5)

КИСЛИЙ Валерій,кандидат економічних наук, доцент,
головний спеціаліст директорату міжнародної
співпраці Міністерства освіти і науки України
(м. Київ, Україна)y_kiss@ukr.netORCID: <https://orcid.org/0009-0007-7898-0781>

ОБІГ АЛЮМІНІЄВИХ МОНЕТ ЯК ІНСТРУМЕНТ ТОТАЛІТАРНОЇ ПОЛІТИКИ ХХ ст.

Розкладено історичні передумови створення і занепаду грошової одиниці Німецької Демократичної Республіки, на прикладі якої узагальнено тоталітаристські підходи у державній монетарній політиці.

Проведено аналіз публікацій друкованих видань СРСР останніх років його існування щодо суспільно-політичного устрою тогочасних німецьких країн, а також історичних процесів їхнього територіального розділення, починаючи від запровадження марки Союзного військового командування.

В рамках дослідження виявлено особливості радянських принципів організації фінансово-грошових відносин у підвладних країнах, виокремлено незмінні характерні риси їхнього історичного розвитку.

Проакцентовані недоліки і переваги платіжного використання алюмінію як першопричини залучення до готівкового обігу сплавів на його основі, а також запропонований метод кількісних розрахунків його обсягів за допомогою умовної вимірюваної в монето-роках величини. Виявлені закономірності запровадження обігу алюмінієвих монет в залежності від соціально-політичного устрою держави.

Здійснено спробу виявити глибинні причини широкого застосування алюмінієвих сплавів у монетній емісії НДР. Методологічною базою дослідження стали історико-порівняльний, кількісний та контент-аналіз.

Показано, що практика масової емісії алюмінієвих монет у НДР (понад 5,3 млрд одиниць) не була випадковим техніко-економічним рішенням, а корелювала з традицією знецінення грошового інструментарію в межах тоталітарної моделі господарювання. Доведено, що історичні прецеденти гіперемісії, започатковані більшовицькою владою ще у 1918–1920-х рр., вплинули

на підходи до монетарної політики на окупованих територіях Німеччини після Другої світової війни.

Кількісний аналіз поширення алюмінієвих монет у світовому масштабі засвідчив наявність найвищих показників у країнах соціалістичного табору та державах із тоталітарним або авторитарним досвідом державотворення. Натомість у країнах із розвиненими ринковими економіками алюміній використовувався переважно обмежено й ситуативно.

Зроблено висновок, що домінування алюмінію в монетній системі НДР відображало не лише ресурсні чи технологічні чинники, а й глибинні політичні установки пріоритету державних інтересів над індивідуальними економічними правами. У цьому контексті слабкість грошової одиниці НДР та її добровільне витіснення маркою ФРН постають закономірним історичним результатом обраної фінансової моделі.

Ключові слова: НДР, ФРН, СРСР, грошовий обіг, розмінна монета, алюміній.

CIRCULATION OF ALUMINIUM COINS AS AN TOOL OF TOTALITARIAN POLICY OF THE 20TH CENTURY

The historical prerequisites for creation and decline of the GDR currency are outlined, using the example of which totalitarian approaches in state monetary policy are generalized.

An analysis of the news publications of the USSR in the last years of its existence regarding the socio-political structure of that time German countries, as well as of the historical processes of their territorial division, starting from the introduction of the Allied Military Currency, is carried out.

The research reveals peculiarities of the Soviet principles of organizing financial and monetary relations in subordinated countries, and identifies the unchanging characteristics of their historical development.

The pros and cons of payment use of aluminium as the primary reason for involving alloys based on it to cash circulation are emphasized, as well a method of quantitative calculations of its volume using conventional value measured in coin-years is proposed. The regularities of introducing aluminium coins into circulation depending on the socio-political system of the state are revealed.

It is made attempt to identify the underlying causes of the extensive use of aluminium alloys in GDR coinage. The methodological framework combines historical-comparative, quantitative types and content-analysis.

The findings demonstrate that the mass issuance of aluminium coins in the GDR (over 5.3 billion units) was not merely a technical or resource-based decision but correlated with a broader tradition of monetary devaluation characteristic of totalitarian economic systems. The study proves that precedents of hyper-emission initiated by the Bolshevik government in 1918–1920 influenced subsequent monetary

approaches implemented in Soviet-controlled territories of Germany after World War II.

Quantitative global comparison reveals that the highest “coin-year” indicators are predominantly associated with socialist-bloc states and countries with totalitarian or authoritarian legacies, whereas market-oriented economies tended to employ aluminium coinage only temporarily and in limited denominations.

It is concluded that the dominance of aluminium in the GDR’s coinage system reflected not only economic or technological constraints but also deeper political principles prioritizing state interests over individual economic rights. In this perspective, the structural weakness of the East German mark and its voluntary displacement by the stable West German currency appear as a logical consequence of the chosen monetary model.

Keywords: *GDR, FRG, USSR, monetary circulation, change coin, aluminium.*

Постановка проблеми. Нумізматична наука, часто концентруючись на осмисленні питань практичного забезпечення обігу грошових знаків та інших платіжних засобів, переважно уникає аналізу політекономічних аспектів першопричин запровадження того чи іншого з них у певний фізичній формі, у певному технологічному виконанні. Виходячи з цього, **метою даного дослідження** обрано виявлення на підставі публікацій у періодичних виданнях періоду післявоєнного об’єднання Німеччини тенденцій та основ розвитку грошового обігу НДР, визначення першопричин широкого застосування у ньому алюмінієвих сплавів за допомогою кількісного аналізу його монетної складової.

Аналіз наукових публікацій. Серед предметно дотичних існуючих на сьогодні робіт можна виокремити ряд статей і монографій, присвячених питанням соціальної ролі грошей [1–4], особливостям обороту фінансів в умовах тоталітарного державного адміністрування [5–7]. Окремі публікації (включно із зарубіжними) були використані автором для з’ясування історичних аспектів налагодження готівкового обігу на теренах Німеччини післявоєнної доби ХХ ст. [8; 9].

Виклад основного матеріалу. У вівторок, 10 липня 1990 р. щоденна радянська газета «*Известия советов народных депутатов СССР*» у № 191

розмістила на своїх шпальтах передрук матеріалів швейцарського тижневика «*Die Weltwoche*», за допомогою котрих звернулася до читачів-нумізматів із застереженням про майбутнє зростання рідкості грошей Німецької Демократичної Республіки (див. рис. 1). Причиною цього, на думку авторів, мали би стати припинення їхнього випуску та знищення емітентом.

Ця публікація стала певним логічним завершенням низки попередніх новинних повідомлень газети про укладання між урядами Німецької Демократичної Республіки та Федеративної Республіки Німеччина відповідного державного договору зі створення економічного, валютного та соціального союзу країн, який розпочав повне воз'єднання Німеччини. Зазвичай подібна інформація не обходилася без супровідних в'їдливих зауважень радянської преси – тодішнього найважливішого, мабуть після телебачення, інструменту державної пропаганди. Мовляв, прості «західні» німці не схвалюють виниклу у такий спосіб потребу ділитися тепер зі «східними» співвітчизниками набутим після війни, окремо від них, добробутом; ніби обмін «західних» марок на «східні» провадитиметься за несправедливим курсом (у № 182 ті ж «*Известия*» повідомили про буцімто курс 3 : 1, хоча й згодом помилкове повідомлення було спростоване – читачів поінформували, що обмін насправді здійснювався 2 : 1) тощо. Буквально за тиждень до публікації згаданого передруку ця газета у № 184, вочевидь також із маніпулятивних міркувань подала хибний переклад німецької фрази «*Ab 2.7.90 für DM erhältlich*» на одному з надрукованих фото: замість вкрай позитивного оригіналу «доступно за дойчмарки» – явно негативно конотоване «торгівля лише за марки ФРН» (рис. 1).

Взагалі, для радянських людей публікації про припинення обігу «східних» марок могли стати свого роду сюрпризом, адже перед тим пропаганда тривалий час наполегливо малювала їм образ НДР як успішної країни розвиненого соціалізму, разом та з допомогою Союзу Радянських Соціалістичних Республік

(Радянського Союзу) прямує до комуністичних ідеалів. Так, іще в жовтні попереднього, 1989-го р. інша радянська газета – друкований орган Центрального комітету Комуністичної партії РС *«Правда»*, інформуючи про візит радянського керівництва до НДР, зокрема для участі в урочистостях, присвячених 40-річчю її утворення, весь комплекс статей на першій сторінці подавала під великим заголовком *«Общность идеалов и целей»*. Тепер же раптом виявлялося, що країна спільних ідеалів несподівано «поглинається» іншою, ідеологічно ворожою капіталістичною державою, входячи територіями до її складу, добровільно відмовляючись при цьому від власної грошової одиниці та фактично зникаючи з політичної карти світу...

Іще в жовтні 1989-го *«Правда»* на честь ювілею НДР оприлюднила розлогий матеріал, де прославлялися післявоєнні досягнення економіки «східної» Німеччини (збільшення національного доходу в 11 разів, двократне зростання врожайності у сільському господарстві, збільшення у 16,5 разів продуктивності промислового виробництва тощо), інформувалося про радянську новацію – комбінати, які стали «хребтом» державного господарства, про здобутки Лейпцігського університету, про діяльність Дому радянської науки і культури у Берліні та ін. [11]. Як прийнято говорити російським художнім стилем: «Ніщо не віщувало біди...»

Рисунок 1 – Публікації в газеті «Ізвестія» 1990 р. [10]

Звісно, друковані новинні видання не могли обходити стороною і певні проблемні моменти політичного життя країни, тим більше – буквально у

кожному номері, тобто щоденно інформуючи радянських людей про «свята та будні» соціалістичної Німеччини. Однак ця інформація подавалася зазвичай у такому ключі, який переконував про готовність комуністичних лідерів країни діяти адекватно та рішучо, відповідаючи викликам, що несе сучасна нестабільність в політиці. Основною ознакою цієї нестабільності, на думку журналістів та редакторів, зазвичай була протестна активність народних мас, підбурюваних та дезорієнтованих імпералістичними (малися на увазі Сполучені Штати Америки) та капіталістичними (тобто заохоченими через американський капітал лідерами ФРН) силами ззовні. Тривогу викликали також обміни дипломатичними нотами з Угорською Народною Республікою через надання нею можливості громадянам соціалістичної Німеччини виїзду до третіх (звісно, малися на увазі капіталістичні) країн. Проблема берлінського муру та, як правило, офіційно замовчуваного прагнення звичайних німців полишити «соціалістичний рай» давалася взнаки.

Водночас, треба визнати, що звична для СРСР риторика прямої агресії стосовно «іншої» Німеччини у публікаціях цих років практично зійшла нанівець: газети давали офіційні повідомлення про візити до Радянського Союзу політичного керівництва, писали переважно про комфортність та затишок вулиць старих міст, культурно-мистецькі заходи світового рівня (наприклад, як книжковий ярмарок у Франкфурті), науково-технічні досягнення, інспектування радянськими військовими районів, охоплених навчаннями НАТО – останні роки перед возз'єднанням Німеччини все було геть позбавлене будь-якої критики ФРН та її капіталістичного устрою.

На думку автора, найясніше загальна проблематика тодішніх радянсько-німецьких взаємин була висвітлена в урочистій промові М. Горбачова на честь уже згаданої річниці утворення НДР під час «ювілейного» візиту до країни. Відповідні матеріали тоді вийшли на передовицях усіх провідних радянських

газет як стаття «Праздник созидания на немецкой земле». У ній генеральний секретар ЦК КПРС прямо вказав на «спроби покласти на СРСР провину за розкол Європи» і зазначив при цьому, що Радянський Союз «виступав за збереження єдності Німеччини», що «спочатку було створено ФРН», що «спершу був сформований Північноатлантичний союз, і лише 6 років потому, після прийняття ФРН до НАТО, СРСР та ряд східноєвропейських держав підписали Варшавський пакт». При цьому наголошувалося: «...Не можна забувати, в якому порядку відбувалися події» [12]. Отже, все звучало як аргументація на виправдання: Союз не ділив Німеччини і не може ставати на заваді її бажаного тепер об'єднання.

Водночас, усі висунені М. Горбачовим *політичні* тези насправді могли би бути переконливими, аби радянська політика не мала доволі хиткого *економічного* підґрунтя. І в ньому гроші – східно-німецькі марки замість аби виконувати для господарства НДР інтеграційну роль, в підсумку виявилися лише слабим, бутафорним атрибутом соціалістичної державності.

Дійсно, логіка послідовності історичних подій демонструвала певну дзеркальність відповідей соціалістичної сторони капіталістичній (див. табл. 1). Проте кожна принципова дія на полі «західної» Німеччини все ж-таки мала причиною радянську агресію, яка була оформлена в цілком реальні та сумнівно вмотивовані кроки.

По суті єдиним питанням, яке могло би постати перед неупередженим поглядом на історію в цьому ракурсі, є: «Що спонукало капіталістичні країни Заходу до початку відмежування від контрольованих СРСР територій?» Власне, що було першопричиною радянсько-західного протистояння, яке прийшло на зміну союзницьким діям проти гітлерівських військ? Чи насправді розділ Німеччини всупереч неодноразово заявленому у тогочасних офіційних нотах СРСР прагненні відновити єдину, вільну від «фашизму» країну, був зніційований Заходом, коли було запроваджено нову грошову одиницю – марку

з обігом лише на територіях західних зон окупації і тим саме покладено початок утворенню ФРН?

Існує цілий масив історичних досліджень запровадження Союзними військами на окупованих територіях Німеччини власних обігових засобів [13–21]. Результати не лишають сумнівів: поява в обігу окупаційної марки стала величезним стресом. Він стосувався не стільки самих німців, котрим вдалося вижити під час найстрашнішої з воєн – що вже давало надію на перспективу подальшого розвитку країни всупереч будь-яким «тимчасовим» труднощам, скільки націй, уряди яких емітували окупаційну марку – для переможців, котрі замість здобутого в боях привілейованого становища на землі подоланого супротивника отримали величезну нагальну проблему. Її причиною стала інфляція через неконтрольовану грошову емісію, котра, у свою чергу, була наслідком безпрецедентного в історії передання в рамках союзницького співробітництва США, країною із традиційною економікою тоталітарному Радянському Союзові права на випуск обігових засобів, а разом із ним – і самих засобів проведення випуску.

Табл. 1.

Хронологія розвитку східно-західного протистояння в Німеччині

			?
24.06.1948	Запровадження німецької марки	Банку німецьких земель, Франкфурт-на-Майні	
24.07.1948		Німецького емісійного банку, Берлін	
		Блокада Західного Берліна	12.05.1949
20.09.1949	Створення	ФРН на територіях західних зон окупації (американська, британська, французька)	
07.10.1949		НДР на територіях радянської зони окупації	
		Придушення Берлінського повстання	17.06.1953
23.10.1954	Вступ ФРН до створеного 01.04.1950 НАТО		
14.05.1955	Укладання Варшавського пакту за участю НДР		
		Берлінська Криза, побудова муру	09.11.1961
01.07.1990	Запровадження обігу «західних» марок у НДР		
01.01.1999	Запровадження у ФРН єдиної європейської валюти євро		

Взагалі, емісія марки Союзного командування проводилася урядом Сполучених Штатів під час війни у достатньо ліберальний спосіб – із залученням до друку банкнот приватних компаній (див. рис. 2). Подібні гроші друкувалися також і для територій союзника Німеччини – Японії.

Але найбільш одіозним, на думку сучасних істориків, стало передання СРСР, який на той момент бився пліч-о-пліч зі США, усіх засобів для проведення емісії тих саме грошей: кліше, паперу, фарб, клею, спеціальних чорнил, зразків з філігранями тощо. І саме цей факт, як доведено наразі документально, дозволив Радянському Союзу «викинути» в обіг для власної, однієї з чотирьох

окупаційних зон, за існуючими приблизними оцінками [15] у 8 разів більше грошової маси, аніж її було випущено для трьох інших. «З легкістю» була задіяна в обігу банкнота найбільшого з передбаченого дизайнерами номіналу – 1000 марок, котру навіть не встигли емітувати ні американське, ні британське, ні французьке командування. За умови використання єдиної валюти для всієї території Німеччини, зрозуміло, ця радянська «паперова хвиля» накрила всі інші окупаційні зони. У результаті сталися не тільки девальвація воєнних грошей, бартеризація розрахунків, відбувся також інфляційний «удар» по власних національних валютах країн Союзників через застосовувані фіксовані курси обміну.

Запровадження згодом Банком німецьких земель нових видрукованих у США марок, за допомогою яких у рамках цілком таємної операції було проведено грошову реформу, фактично розділило економіку окупованої Німеччини на дві частини. Чергові тодішні пропозиції СРСР щодо отримання знову права на друк частини нових грошових знаків цього разу були відкинуті й тим було спровоковано перший конфлікт Союзників (тепер уже колишніх) – Берлінську блокаду 1949 р.

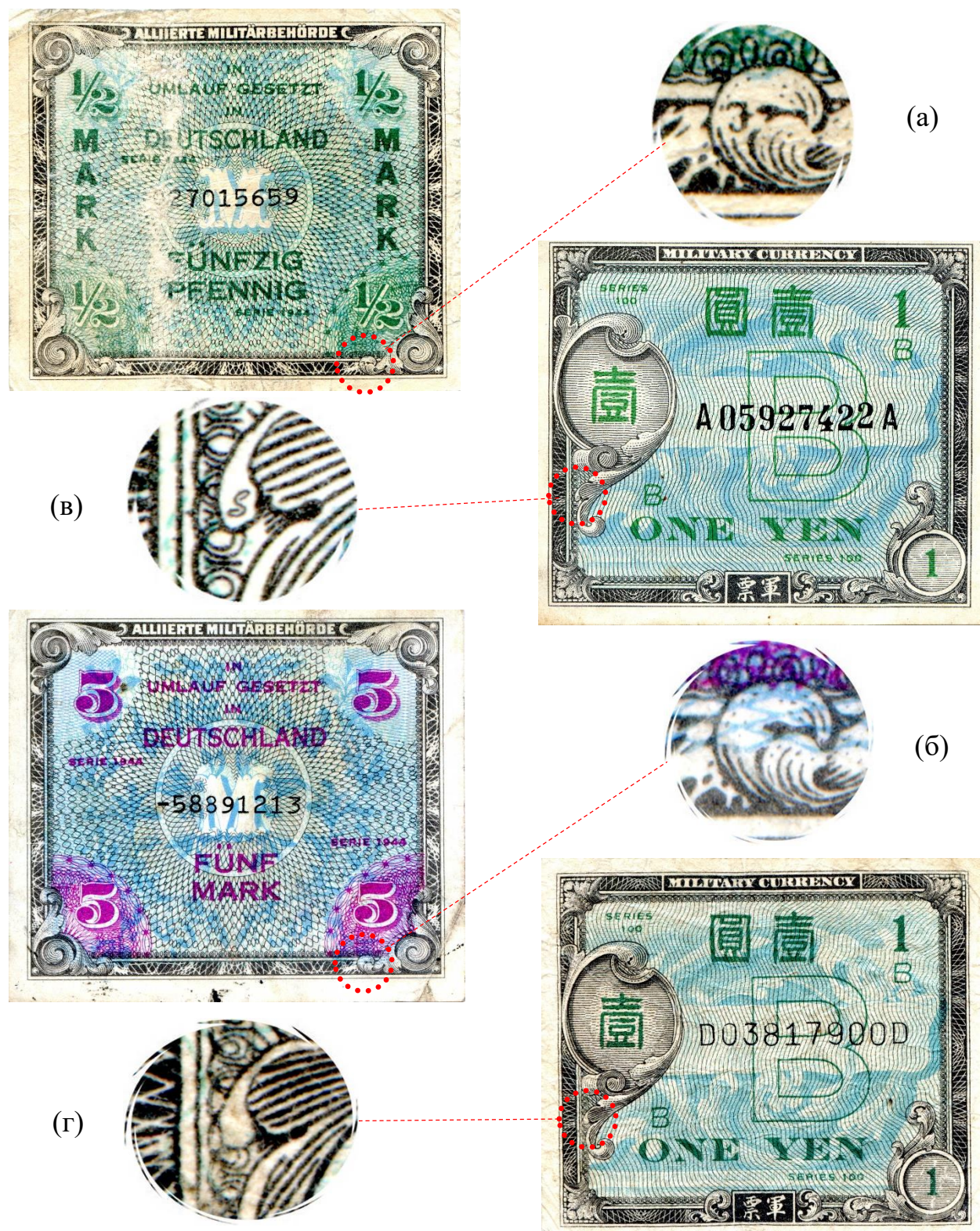

Рисунок 2 – Окупаційні банкноти військових урядів країн антигітлерівської коаліції: а - б – німецькі пів та п'ять марок (*Forbes Lithograph Corporation*, Бостон, Масачусетс і фабрики Ліхтенбергу та Ляйпцигу радянської зони окупації відповідно); в - г – японська ена (*Stecher-Traung Litho Company*, Сан-Франциско і фабрики Японського міністерства фінансів відповідно)

Отже, об'єктивна дискусія, котра могла би виникнути з цього приводу, зводиться до з'ясування тільки одного принципового моменту: чи коректно вважати дії СРСР з пересичення ринку Німеччини грошовою масою актом відвертої агресії стосовно «західних» союзників. Чи, можливо, їх варто сприймати як результат певного недбальства, непрофесійного безвідповідального ставлення радянських функціонерів до «тонкої фінансової справи»? Адже заходи інших союзників з розділу Німеччини, насправді, інакше як агресивними щодо Радянського Союзу не назвеш. То чи можна їх вважати діями у відповідь?

Сумніви тут розвіює погляд у ще більш давнє минуле, часи становлення радянської влади у Росії.

Іще до повного захоплення влади партія більшовиків спромоглася офіційно проголосити у січні 1918 р. наміри щодо руйнування звичайної (правомірно навіть вжити слово «звичаєвої») системи економічних відносин, вкрай соціально несправедливої, на їхній погляд, та запровадження нової – експериментальної (це слово також є коректним для вжиття у даному випадку, оскільки нічого подібного в історії людства раніше ще не існувало). Так, у Декларації прав трудящого та експлуатованого народу, котру більшовики спочатку намагалися видати як підсумковий документ, створений в рамках легітимних на той час Установчих зборів Росії, зазначалося: «...*вводится всеобщая трудовая повинность*». [22] Це було декларуванням намірів, базуючись на класовій теорії соціального устрою німецького політеконома К. Маркса, скасувати товарно-грошові відносини з експлуатацією людини людиною в основі, замінивши їх справедливішою *безоплатною* соціально значущою працею. Тоді Установчі збори відмовилися розглядати цю Декларацію, а разом і з цим – легітимізувати запропоновані для створення більшовицькі Ради робочих, солдатських та селянських депутатів як державний

орган, однак вже після повного силового привласнення всіх владних повноважень більшовики затвердили акт рішенням 3-го всеросійського з'їзду Рад.

У програмі Російської комуністичної партії (більшовиків) від березня 1919 р. вже прямо зазначалося: «У перший час переходу від капіталізму до комунізму поки ще не організовано повністю комуністичне виробництво та розподіл продуктів, знищення грошей видається неможливим. ... РКП прагне до проведення низки заходів, які розширюватимуть сферу безгрошового розрахунку та *готуватимуть знищення грошей...*»

Виконавчий орган нової влади, Рада народних комісарів у своїх декретах також «не соромилася» демонструвати повну зневагу до грошей як до атрибуту старої влади, тимчасово залишеному на перехідний період:

– *для урегулювання емісійної операції Народного (б. Государственного) Банка, предоставленное ему право выпуска кредитных билетов увеличивается на тридцать три миллиарда пятьсот миллионов рублей, с отнесением в счет этой суммы всех кредитных билетов, выпущенных Банком сверх установленного предшествующими законодательными актами предела эмиссионного права* (від 26.10.1918);

– *Народному Банку ... предоставляется право выпуска кредитных билетов сверх установленной декретом от 26-го октября 1918 г. нормы, в пределах действительной потребности народного хозяйства в денежных знаках* (від 15.05.1919 – документ скасовано лише 25.01.1928) і т. д. [22].

Теоретиками революційного руху та встановлення нового режиму було закладено «серйозне» підґрунтя для таких «державницьких» позицій. Наприклад, в одній зі своїх праць, що датуються 1922 р., голова Раднаркому В. Ульянов (Ленін) ділився з читачами власними мріями про побудову нового державного устрою: «*Коли ми переможемо у світовому масштабі, ми ...*

зробимо із золота громадські відхожі місця на вулицях декількох найбільших міст світу» [23]. Це, так би мовити, була головна ідеологічна установка на майбутнє, адже на той час грошові системи провідних країн світу будувалися саме на золотому стандарті....

Очільник же Фінансового комітету Центрального комітету РКП(б) та Раднаркому Є. Преображенський, автор книги «Нова економіка» описував сьогодення країни. По-революційному пафосно він проголошував центральну ідею: *«Слава нашему печатному станку ... пулемета Наркомфина, который обстреливал буржуазный строй по тылам его денежной системы, обратив законы денежного обращения буржуазного режима в средство уничтожения этого режима и в источник финансирования революции!»* [24]. На вже 10-му з'їзді РКП(б) 1921 р. Преображенський привітав його делегатів з тим, що якщо асигнації Французької революції знецінилися лише у 500 разів, то російську валюту «вдалося» знецінити у 20 тисяч разів. *«Отже, ми сорокаразово перегнали Французьку революцію!»* – узагальнив він [25].

Зрозуміло, що за час від перших років становлення більшовицького режиму в Росії до закінчення II Світової війни – трьох десятків років (а це період, котрим статистично зазвичай обмірюються межі одного покоління) в буремності тих насичених на доленосні для націй події часів відбувалися разючі зміни не лише в персональному складі керівництва країни, а й у її політичному курсі: як зовнішній, так і внутрішній його складових.

Наприклад, згадана Декларація прав трудящого та експлуатованого народу серед інших містила пункт: *«Учредительное собрание приветствует политику Совета Народных Комиссаров, провозгласившего полную независимость Финляндии, начавшего вывод войск из Персии, объявившего свободу самоопределения Армении»*. Але факт цієї заяви, на жаль, ніяк не запобіг тому, щоб в історії відбулися: Радянсько-фінська війна 1939-1940 рр., її продовження

– Карельська кампанія СРСР 1941-1944 рр.; Англо-радянське вторгнення до Ірану з подальшою окупацією 1941-1946 рр.; приєднання до складу СРСР 1922 р. Закавказької Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки включно з Вірменією.

Так само, вже 11-й з'їзд РКП(б), наступний у наступному після 10-го 1922 р. ухвалив: «Для даного моменту необхідно, анітрохи не ставлячи завдання негайного повернення до золотого обігу, твердо встановити, що *економічна і фінансова політика рішуче орієнтується на відновлення золотого забезпечення грошей*» [24]. Тобто рішення – цілком протилежне до виголошуваних «іще вчора» Є. Преображенським тез...

Але чи можемо ми із зазначеного зробити висновки про принципові зміни політичних курсів, а, отже, і повне переформатування державного устрою Радянської Росії впродовж її існування? Вважаємо – ні, адже за весь цей час залишалися незмінними «центрові» орієнтири країни, до котрих, на авторську думку, можна віднести дві ключові у розглядуваному контексті ідеї: по-перше – світового панування (і Ленін вочевидь «охоче наслідував та розвивав» її ще з часів російського царату); по-друге – зневаги до індивідуалістських життєвих (майнових, фінансових тощо) прав соціальної одиниці, окремої людини на користь суспільно-всезагальних, а фактично – державних інтересів.

Ці ідеї слід розглядати не як утилітарні установки державної політики, а радше, як концепції, покладені в основу всього соціального устрою, самоорганізації громадян СРСР.

Проявом «сили» цих двох фундаментальних ідей (відповідно) слід, на думку автора, вбачати наприклад феномени, що відбулися вже за часів «нерадянської» Російської Федерації:

- російська збройна агресія проти України 2014 р. (за чинності Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і РФ від 1997 р.);

- дефолт 1998 р. (оголошений особисто на той час прем'єр-міністром, а на сьогодні також «видним» діячем РФ) – державний мораторій на виплати як суверенних, так і приватних боргів у країні.

У світлі другої за порядком наведення ідеї, яку можна також було б сформулювати як традиційне, глибоко вкорінене тоталітаристське переважання загального над індивідуальним (точно повторене у гаслі німецьких націонал-соціалістів з монет Третього Райху «*Gemeinnutz vor Eigennutz*»), достатньо показовою і дещо трагікомічною виглядає доля теж уже згаданого функціонера РКП(б) Є. Преображенського, історія його участі в керівництві державою. Точніше – членства у «керуючій та скеровуючій» більшовицькій комуністичній партії (її *руководящуюю и направляющую* роль в управлінні СРСР було закріплено конституційно). Постійні зміни тимчасових політичних курсів призводили до того, що цей партійний лідер за своє доволі нетривале життя буквально тричі вступав-поновлювався та виключався з лав самої партії. Фінальним пунктом його біографії стало остаточне відновлення «членства» внаслідок *колективного* партійного рішення 1990 р., вже після посмертної реабілітації 1988 р., яка «скасувала» засудження до страти за «тяжкі гріхи перед народом» ще в далекому 1937-му.

Отже, реалізуючи на теренах окупованої Німеччини власну фінансову політику, радянська влада (можна в цьому а ні трохи не сумніватися) була сповнена презирства до грошей, по суті зневажаючи їхніх кінцевих користувачів, учасників товарообігу та ставлячи власні владні інтереси понад їхніми. Ну, і не варто забувати також про ідею *всесвітнього* панування влади рад – славнозвісне ще Ленінське «*когда мы победим в мировом масштабе*»...

Після поділу Німеччини ідея зневаги до індивідуалістських прав на користь державних інтересів при запровадженні марки НДР продовжила реалізовуватися повною мірою.

На фото у передруку з «*Die Weltwoche*» (рис. 1) можна бачити утилізацію монет з алюмінію: «східних» марок та пфенігів, котрих було переплавлено близько 4,5 тис. тон. Саме цей метал 1948 р. було обрано як основний для формування монетного обігового фонду країни. Так, остання лінійка металевих грошей, які емітувалися спочатку як розмінні монети німецької марки Німецького емісійного банку (з 24.07.1948 по 31.07.1964: 50 пфенігів 1958 р. та 1 пфеніг 1960-1962 рр.), потім – марки Німецького емісійного банку (з 01.08.1964 по 31.12.1967: 10 пфенігів 1963, 1965, 1967 рр. та 1 пфеніг 1963-1965 рр.) і згодом – марки НДР (з 01.01.1968 р.: решта всіх випусків, див. рис. 3), виготовлялася переважно алюмінієвими. Виняток становили тільки бронзові 20 пфенігів (1969, 1971-1974 та 1979-1990 рр.), а також пам'ятні та ювілейні 5, 10 та 20 марок зі срібла та мідно-нікелевих сплавів.

Якщо емісія алюмінієвих монет вимірювалася більш як 5,3 міліярдами одиниць, то мідно-нікелевих – майже 440 млн, срібних – більш як 3,5 млн. [26]. Тобто комуністичне керівництво «зробило упор» на алюміній як на основний метал для виготовлення дрібних засобів обігу від пфеніга до однієї та двох марок (від 5 до 500 марок виготовлялися переважно у банкнотному варіанті).

Взагалі, хімічний елемент *Al* є найрозповсюдженішим з металів на планеті (8 % за масою у земній корі; третій за поширенням після газу кисню – 47 % та напівметалу кремнію – 29 %). Така його властивість призвела до того, що від часу винайдення й початку промислового виробництва до наших днів його вартість вдалося зменшити більш як 600-разово, і на сьогодні алюміній є одним із найдешевших металів!

Висока пластичність алюмінію робить його мало придатним для застосування в карбуванні монет у чистому вигляді і навіть застосування різноманітних легуючих домішок до сплавів на його основі кардинально не робить вироби з нього стійкими до фізичного зносу. У цьому можна

переконатися, переглянувши на рис. 3 зразки монет з авторської колекції, які до включення в неї різнотривалий час перебували в обігу.

Незважаючи на це, карбування алюмінієвих грошей мало місце ще у Кайзерівській Німеччині у 1916-1918 рр. (це не вперше у світі, адже ще ранішими були монети, карбовані Великою Британією для власних африканських колоній), згодом – у Ваймарській Республіці та у Третьому Райху. Але цікавим є факт відмови нацистською Німеччиною в часи II Світової війни на користь потреб військового авіабудування від обігу алюмінієвих монет із заміною на ще більш корозійно нестійкі цинкові.

Отже, НДР було відновлено традицію використання таких монет і навіть – на достатньо тривалий період.

Автором було проведене дослідження, за допомогою якого зроблено спробу оцінки масштабів використання монетного алюмінію різними країнами в історичному масштабі упродовж XX ст.

Рисунок 3 – Зразки алюмінієвих монет: 1 – Німецька Демократична Республіка (1958-1982 рр.); 2 – Угорська Народна Республіка (1985 р.); 3 – Польська Народна Республіка (1961-1985 рр.); 4 – Чехословацька Соціалістична Республіка (1962, 1988 рр.), Чеська і Словацька Федеративна Республіка (1992 р.), Чеська Республіка (2006 р.); 5 – Соціалістична Республіка Румунія (1978, 1982 рр.); 6 – Литовська Республіка (1991 р.); 7 – Республіка Молдова (2006, 2008 рр.); 8 – Республіка Індія (1986 р.); 9 – Україна (1993 р.); 10 – Придністровська Молдавська Республіка (2005 р.); 11 – Республіка Австрія (1992 р.); 12 – Французька Полінезія (1989-2004 рр.); 13 – Японська Держава (1995 р.); 14 – Китайська Народна Республіка (1988 р.)

Загалом, алюмінієві монети мали обіг у 102 країнах світу: 34 – Африки, 31 – Азії та Океанії, 23 – Європи та 14 – Америки.

За допомогою запровадження умовного показника, обчислюваного як загальна сума тривалостей карбування всіх видів алюмінієвих монет країною (за каталогом [27]), були визначені «монето-роки» для всіх світових держав, що існували за цей період. Виокремлено «лідерів» за даним показником (див. табл. 2), котрі достатньо чітко виокремлюються як такі, що їм відповідає показник розміром більш як 100 монето-років. (Для кращої наочності в таблиці також наведено останню з країн зі списку за зростанням показника, яка не увійшла до категорії «лідерів»).

Табл. 2.

Країни за найбільшим значенням умовного показника обсягу емісії
алюмінієвих грошей у монето-роках [27]

№ з/п	Неофіційна назва країни	Показник емісії	Роки членства	
			РЕВ	Варшавський пакт
1	Угорщина	237	1949-1991	1955-1991
2	Німеччина	169	1949-1990	1955-1990
3	Польща	167	1949-1991	1955-1991
4	Італія	162	–	–
5	Албанія	135	1949-1962	1955-1968
6	Ватикан	132	–	–
7	Китай	108	–	–
8	Чехословаччина	96	1949-1991	1955-1991

Як бачимо, перевага у списку належить країнам так званого «соціалістичного табору» – членам Ради економічної взаємодопомоги та

підписантам Договору про дружбу, співробітництво і взаємну допомогу (Варшавського пакту). З огляду на попередні авторські формулювання двох основних ідей радянської держави цілком зрозумілою видається наявність серед лідерів також комуністичного Китаю (Китайської Народної Республіки). Певний «дисонанс» вноситься Італією та Ватиканом, однак і в даному випадку можемо навести певні логічні, на погляд автора, пояснення цього.

Як відомо, Ватикан являє собою мікрокраїну, територіально розташовану на Ватиканському пагорбі в західно-центральної частині Риму – столиці Італійської Республіки. Отже, вплив грошової системи останньої на Ватиканську державу є об'єктивно зумовленим іще з моменту ратифікації угоди Італійського Королівства зі Святим Престолом, відповідно до якої її й було утворено 07.06.1929.

Саме Королівство від жовтня 1922 р. і до страти політичного лідера Б. Муссоліні у 1945 р. прийнято називати «фашистською Італією» з авторитарним керівником при владі, котрий обіймав посади голови уряду та держави, будучи проголошеним вождем італійської нації (*Duce*). Дату започаткування відповідного періоду історії країни можна бачити на символічній печатці, зображеній на одній із банкнот тих часів (див. рис. 4). Тут також продемонстровано головну символіку тоталітарної фашистської партії. І це зовсім не свастика (символ, обраний німецькими націонал-соціалістами), як прийнято вважати через тривалу дію радянської пропаганди, що «заплутувала» власних громадян, виховуючи ненависть до конкуруючих із нею на різних етапах історії інших тоталітарних режимів. Символом фашизму стали так звані фаски (*fasciae*) – пучки палок для покарання державою громадян Римської імперії із прив'язаною до них сокирою як знаком виключного права влади на позбавлення життя. Наведений зразок грошової купюри є також промовистим з точки зору демонстрації авторитарної основи тоталітаризму, адже замість популярних на

той час для зображення на банкнотах країн портретів пересічних громадян: дітей, представників різних професій обох статей, на водяному знакові він містить профіль фактично найпершого римського диктатора, посмертно проголошеного святим імператора Гая Юлія Цезаря. Його власне ім'я стало загально називним для позначення авторитарних лідерів прийдешніх часів та країн: кайзер, кесар, цісар, цар ...

Рисунок 4 – Італійська банкнота із зображеннями фашистської символіки

Фашистська авторитарність Б. Муссоліні була «гармонійною» складовою італійського тоталітаризму, спорідненому з радянським, до речі, як і авторитаризм А. Гітлера. На думку автора, сформульовані ним умовні дві ідеї радянського тоталітаризму як найкраще демонструють їхню однотипність, виражену і в територіальних експансіях світового масштабу, і в агресивних пригніченнях індивідуальних інтересів громадян.

Однак, за Королівства Італії фашистського періоду алюмінієві монети до обігу не вводилися; перші з них номіналами 1, 2, 5 та 10 лір були запроваджені тільки за республіканських часів у 1946 р. та карбувалися до 1985-1986 рр. Вважаємо, причини «лідерства» Італії за даними табл. 2 потрібно шукати у попередньому тоталітарному етапі становлення її державності; дешева та низькоякісна монета була сприйнята як самою вже демократичною державою Італійська Республіка, так і її громадянами на ґрунті, сформованому тоталітаризмом.

Так само, напевне, на тих же засадах, у перші роки нових країн, утворених на підмурках нацистських тоталітарних режимів алюмінієві засоби платежу отримали вжиток у Чеській Республіці, Республіці Австрія, в «уламках» СРСР Литовській Республіці, Республіці Молдова, в Україні (див. рис. 3). Наявність таких же монет у невизнаній «колонії» РФ ПМР також не викликає дисонансів у світлі цієї авторської гіпотези. Гадаємо, що залежна від Французької Республіки океанічна Полінезія так само не є винятком, адже її державність як рудимент колонізаторської політики іншої країни передбачає тією чи іншою мірою тоталітаристське пригнічення з боку метрополії.

Водночас, для всіх із названих країн використання алюмінію при виготовленні платіжних засобів не носило переважаючого всезагального, як у НДР характеру – це в основному окремі монети, часто виведені з обігу в пізніші часи упродовж існування держави, запроваджені як правило через економічну

скруту та поряд з монетами, виготовленими з інших, більш придатних для обороту металів.

Тому не є парадоксальним також те, що до списку, утвореного при складанні табл. 2, «потрапила» й низка країн із вільно конвертованою валютою, що входять сьогодні до міжнародної фінансово-інфраструктурної групи *Continuous Linked Settlement*. Це і країни, що мали в своїй історії алюмінієві гроші раніше: Королівство Данія (член *CLS* з 2003 року), Держава Ізраїль (2008) та Угорщина (2015), представлена в таблиці, а також ті, що мають їх і на тепер: Японська Держава (1997) та Республіка Корея (2004). Зі всього переліку членів *CLS* такі країни загалом становлять менше третини – майже 28 % загального їхнього числа, а котрі мають зараз – іще менше, 11 % тобто десяту частину.

Отже, повертаючись до публікацій радянських газет, з котрих автор розпочав свою розповідь, слід підсумувати. Недбала монетаристська політика радянської НДР закономірно спромоглася на створення слабої грошової одиниці, з часом цілком добровільно з її ж власної волі витісненої стабільною німецькою маркою ФРН – повноцінною резервною валютою з високим обмінним курсом. Заяву ж «*Івестий*» про майбутню «велику рідкісність грошей НДР» треба сприймати як одну з останніх побрехеньок радянського режиму: запис навіть про найменш чисельну за випуском з обігових алюмінієвих монет в 2 марки (тираж – 156,7 тис) у каталозі ХХ ст. [27] навпроти має звичайнісіньку позначку «II» тобто – «проста».

Висновки. Проведений аналіз наочно демонструє історичну доведеність привабливості для тоталітарних режимів минулого століття застосування при виготовленні розмінних монет сплавів на основі алюмінію, що й мало місце в неіснуючій на сьогодні НДР. Пряма політична залежність країни від інших держав лише посилювала масштаби цього застосування.

Список використаних джерел та літератури

1. Скринник З. Е. Гроші у вимірах комунікативних практик: соціокультурний аспект / Національний банк України, Львівський банківський ін-т. Львів: ЛБІ НБУ, 2006. 336 с.
2. Петренко Г. С. Грошова складова в системі соціальної діяльності: перспективи ідентичності. *Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей: зб. наук пр.* Київ: УБС НБУ, 2014. С. 330–336.
3. Теорія і практика грошового обігу та банківської справи в умовах глобальної фінансової нестабільності: монографія / Дзюблюк О. В., Корнєєв В. В., Міщенко В. І. та ін. Тернопіль: ФОП Осадца Ю. В., 2017. 298 с.
4. Кричевська Т. Монетарна політика як інститут забезпечення довіри до грошової одиниці і банківської системи: логіко-історичний аналіз. *Економічна теорія*. 2017. № 3. С. 64–100.
5. ХХ століття в історії української економічної думки: коротка ретроспектива / Горкіна Л. П., Чумаченко М. Г., Шубін О. О. Донецьк: ДонНУЕТ, 2011. 141 с.
6. Економічна історія України: Історико-економічне дослідження: в 2 т. / Балабушевич Т. А., Баран В. Д., Баран В. К. та ін. Київ: Ніка-Центр, 2011.
7. Практики подолання тоталітарного спадку у країнах пострадянського простору (1991-2021 рр.). Науково-аналітична доповідь / Кудряченко А. І., Солошенко В. В., Деменко О. Ф., Бульвінський А. Г., Розумюк В. М. та ін. Київ: Інститут всесвітньої історії НАН України, 2022. 192 с.
8. Клименко О. Союзницькі емісії воєнного командування західних держав і СРСР у Німеччині після закінчення Другої світової війни. *Мандрівець*. 2010. № 1. С. 41–50.
9. Болдирев Р. Советская оккупационная политика в Германии, 1945–1949. Экономический аспект. Saarbrücken: LAP LAMBERT Academic Publishing GmbH & Co. KG, 2011. 253 s.
10. ГДР: прощание с плановой экономикой. *Известия советов народных депутатов СССР*. № 184 (23087). 3 июля 1990 г. С. 4.
11. Германской Демократической Республике – 40 лет. *Правда*. № 275 (25993). 2 октября 1989 г. С. 5.
12. Праздник созидания на немецкой земле. *Правда*. № 231 (19631). 7 октября 1989 г. С. 1.
13. Banyai R. A. The Legal and Military Aspects of German Money, Banking and Finance 1938–1948. – Phoenix, Arizona, 1971. – 121 p.
14. Bickerich W. Die D-Mark, Eine Biographie. – Rowohlt: Berlin, 1998. – 381 p.
15. Petrov V. Money and Conquest: Allied Occupation Currencies in World War II. – Johns Hopkins University Press: Baltimore, 1967. – 282 p.
16. Schwan C. F., Boling J. E. World War II Remembered (history in your hands, a numismatic study). – BNR Press: Port Clinton, Ohio, 1995. – 864 p.

17. Semeniuk J. Debate continues on plates shipped to the Soviets // Bank Note Reporter. – July 1990. – P. 29.
18. Semeniuk J. Stalin's bargain. Have plates, will travel // Bank Note Reporter. – July 1989 – P. 24.
19. Stokes R. L. The Astounding Soviet Swindle of American Taxpayers // The Readers Digest. – Feb. 1953. – P. 93.
20. Toy R. S. Schwan C. F. World War II Allied Military Currency. – Bowling Green State University: Ohio, 1974. – 110 p.
21. Семиряга М. Советская оккупационная политика в Германии. В кн.: Россия и Германия в годы войны и мира. 1945–1995. Москва, 1995. С. 369.
22. Декреты Советской власти. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1957–1997.
23. Полное Собрание Сочинений В. И. Ленина. 5-е изд. Москва: Издательство политической литературы, 1967. URL: <http://leninvi.com>.
24. Преображенский Е. А. Бумажные деньги в эпоху пролетарской диктатуры. Финансы в эпоху диктатуры пролетариата. Москва: НКФ, 1920. 84 с.
25. Кэпп Э. История Советской России. URL: https://scepsis.net/authors/id_593.html
26. URL: <https://coinstrail.com>
27. Бадаев А. С. Монеты стран мира. Каталог XX столетия. Чернигов, 1991. 297 с.

References

1. Skrynnyk, Z. E. (2006). Groshy u vymirah komunikatyvnyh praktyk: sotsyokulturnyi aspekt [Money in the dimensions of communicative practices: sociocultural aspect]. Lviv [In Ukrainian].
2. Petrenko, G. S. (2014). Groshova skladova v systemi sotsialnoi diyalnosti: perspektyvy identychnosti [The monetary component in the system of social activity: prospects for identity]. *Filosofiya finansovoi tsyvilizatsii: liudyna u sviti groshei: Zb. nauk pr.* [Philosophy of financial civilization: a person in the world of money: Collection of scientific works]. Kyiv, (pp. 330–336) [In Ukrainian].
3. Dzyublyuk O. V., Korneev V. V., Mishchenko V. I. and others (Eds.). (2017). Teoria i praktyka groshovogo obigu ta bankivskoi spravy v umovah globalnoi finansovoi nestabilnosti: monografia [Theory and practice of monetary circulation and banking in the context of global financial instability: monograph]. Ternopil [In Ukrainian].
4. Krychevska, T. (2017). Monetarna polityka yak instytut zabezpechennya doviry do groshovoyi odynytsi i bankivskoyi systemy: logiko-istorychnyi analiz [Monetary policy as institution for ensuring trust in the monetary unit and in the banking system: logical and historical analysis]. *Ekonomichna teoria – Economic Theory*, 3, 64–100 [In Ukrainian].

5. Gorkina L. P., Chumachenko M. G., Shubin O. O. (2011). XX stolittia v istorii ukrainskoi ekonomichnoi dumky: korotka retrospektyva [The 20th century in the history of Ukrainian economic thought: a brief retrospective]. Donetsk [In Ukrainian].

6. Balabushevich T. A., Baran V. D., Baran V. K. and others (Eds.). (2011). Ekonomichna istoriya Ukrainy: Istoryko-ekonomichne doslidzhennya: v 2 t. [Economic History of Ukraine: Historical and Economic Research: in 2 vols.]. Kyiv [In Ukrainian].

7. Kudryachenko A. I., Soloshenko V. V., Demenko O. F., Bulvinsky A. G., Rozumyuk V. M. and others. (2022). Praktyky podolannya totalitarnogo spadku u krainah postradianskogo prostoru (1991 - 2021 roky). Naukovo-analitychna dopovid [Practices of overcoming the totalitarian legacy in the countries of the post-Soviet space (1991-2021). Scientific and analytical report] / Kyiv [In Ukrainian].

8. Klymenko, O. (2010). Soyuznytski emisii voyennogo komanduvannya zahidnyh derzhav i SRSR u nimechchyni pislya zakinchennya Drugoi svitovoi viyny [Allied money emissions of the Western states' and the USSR's military command in Germany after the end of World War II]. *Mandrivets*, 1, 41–50 [In Ukrainian].

9. Boldyrev, R. (2011). Sovetskaya okupatsiyana polityka v Germanii, 1945–1949. Ekonomicheskyy aspekt [Soviet occupation policy in Germany, 1945–1949. Economic aspect]. Saarbrücken: LAP LAMBERT Academic Publishing GmbH & Co. KG [In Russian].

10. GDR: proshchaniye s planovoi ekonomikoi [The GDR: farewell to the planned economy]. *Izvestiya sovetov narodnykh deputatov SSSR*. No. 184 (23087). July 3, 1990. P. 4 [In Russian].

11. Germanskoi Demokraticheskoi Respublike – 40 let [The German Democratic Republic – 40 years]. *Pravda*. No. 275 (25993). October 2, 1989. P. 5 [In Russian].

12. Praznik sozidaniya na nemetskoj zemle [The holiday of creation on German soil]. *Pravda*. No. 231 (19631). October 7, 1989. P. 1 [In Russian].

13. Banyai R. A. The Legal and Military Aspects of German Money, Banking and Finance 1938 - 1948. – Phoenix, Arizona, 1971. – 121 p.

14. Bickerich W. Die D-Mark, Eine Biographie. – Rowohlt: Berlin, 1998. – 381 p.

15. Petrov V. Money and Conquest: Allied Occupation Currencies in World War II. – Johns Hopkins University Press: Baltimore, 1967. – 282 p.

16. Schwan C. F., Boling J. E. World War II Remembered (history in your hands, a numismatic study). – BNR Press: Port Clinton, Ohio, 1995. – 864 p.

17. Semeniuk J. Debate continues on plates shipped to the Soviets // *Bank Note Reporter*. – July 1990. – P. 29.

18. Semeniuk J. Stalin's bargain. Have plates, will travel // *Bank Note Reporter*. – July 1989 – P. 24.

19. Stokes R. L. The Astounding Soviet Swindle of American Taxpayers // *The Readers Digest*. – Feb. 1953. – P. 93.

20. Toy R. S. Schwan C. F. World War II Allied Military Currency. – Bowling Green State University: Ohio, 1974. – 110 p.

21. Semiryaga, M. (1995). Sovetskaya okupatsionnaya politika v Germanii [Soviet occupation policy in Germany]. *In: Russia and Germany in the years of war and peace. 1945–1995. Moscow, (p. 369) [In Russian].*

22. Dekrety Sovetskoi vlasti. [Decrees of the Soviet power]. Moscow: Gosudarstvennoe izdatelstvo politikoi literatury [State publishing house of political literature], 1957–1997 [In Russian].

23. (1967). Polnoe Sobranie Sochineniy V. I. Lenina. 5 izd. [Full Collection of the works by V. I. Lenin. 5th ed.]. Moscow: Izdatelstvo politicheskoi literatury [Publishing house of political literature]. URL: <http://leninvi.com>. [In Russian].

24. Preobrazhensky, E. A. (1920). Bumazhnyie dengi v epohu proletarskoi diktatury. Finansy v epohu diktatury proletariata [Paper money in the era of the proletarian dictatorship. Finances in the era of the dictatorship of the proletariat]. Moscow [In Russian].

25. Carr E. Istorija Sovetskoi Rossii [History of Soviet Russia]. URL: https://scepsis.net/authors/id_593.html [In Russian].

26. URL: <https://coinstrail.com>

27. Badaev, A. S. (1991). Monety stran mira. Katalog XX stoletiya [Coins of the World. Catalogue of the 20th Century]. Chernigiv [In Russian].

Стаття надійшла до редакції: 12.02.2026 р.

Стаття прийнята до друку: 26.02.2026 р.

Стаття оприлюднена: 20.03.2026 р.